

הרב צבי שקדי

סקרענטאן, פענסליוועניא יצ"ו

דיו לנצח - מעלת דיו העשוי מעשן, לעומת העשוי מעפצים מציאות הדברים והחששות להלכה

א.

דיו סת"ם בעבר ובימינו

מימי משה רבינו ועד חורבן בית שני השתמשו רק בדיו עשן מעורב בדבק. העשן שימש להשחרת הדיו ושרף עצים שימש כדבק. כמו שנאמר: "כל העשנים יפין לדיו... כל השרפין יפין לדיו" (שבת כג, א). אחרי חורבן הבית השני באה לארץ הקדש המצאה חדשה מיוון - דיו עפצים וקנקנתום. רבי מאיר היה הראשון שהוסיף קנקנתום לדיו סת"ם ועורר בכך מחלוקת בין רבותיו - רבי עקיבא ורבי ישמעאל (עירובין, יג, ע"א). מי עפצים מכילים דבק וחומצה. הדבק מדביק את הדיו לקלף, והחומצה מתחברת עם הקנקנתום ויוצרת חומר סינטטי שחור שנותן לדיו את צבעו. קנקנתום הוא שם החומר ביוונית. אין לחומר זה שם בלשון הקודש. במשנה הוא נזכר גם בשם קלקנתוס שהוא שמו המקורי ביוונית.

דיו עשן - חכמת ישראל: דיו קנקנתום -
חכמה יוונית

דיו עפצים וקנקנתום (הדיו היווני) מאבד את צבעו השחור עם הזמן ונעשה אדום. הסיבה היא שהקנקנתום עשוי

מברזל וגופרית. הברזל מתחבר עם החמצן באויר והופך לחלודה בצבע אדום/חום. אם כל הברזל יהפוך לחלודה, יאבד הדיו את צבעו השחור ויהיה כולו אדום/חום. לעומת זאת, בסת"ם כתובים בדיו עשן הדיו נשאר שחור לנצח. בלי קנקנתום אין ברזל, אין חלודה, ואין צבע אדום.

בתקופה מאוחרת יותר הוסיפו לדיו היווני גם גומא שמשמש כדבק נוסף. כשהגומא מתייבש, הדיו נעשה שביר ונסדק. רוב הפגמים והפסולים שנמצאים כיום בסת"ם, נגרמים ע"י סדקים ושבירים בדיו היווני עם גומא.

בדיו עפצים וקנקנתום יש חומצה לכן הוא מריח כמו חומץ. החומצה שורפת את הקלף וגורמת לדיו להתקלף עם הזמן. בספרי תורה ישנים, הרבה מהאותיות נפרדות מהקלף ונופלות מפני שהחומצה שורפת את הקלף. אי אפשר לעשות דיו מעפצים וקנקנתום בלי חומצה, מכיוון שהחומצה היא זאת שמשחירה את הקנקנתום. בלי חומצה לא יהפך הקנקנתום לשחור.

החומצה מהעפצים מזיקה לקלף ופוסלת את הכתב עם הזמן.

החורים (השטחים הלבנים) בקלף ישן זה נשרפו ע"י החומצה בדיו היווני.

חלק מהקלף נשרף ונפל לגמרי.

עפצים אינם פירות עצים כמו שרבים סוברים בטעות. במציאות הטבע ידוע שעפצים הם נגע בעצים והם גדלים ע"י ליחת שרצים. להלן נראה שהשרצים מפרישים ליחה (דבר המעמיד שאפילו באלף אינו בטל) שגורמת לעפצים לגדול סביבם. בלי ליחת שרצים אין עפצים. כשמבשלים עפצים לעשיית דיו, ליחת השרצים נכנסת לדיו.

הדיו היווני מקורו בחכמה היוונית - חכמת היופי החיצוני. בחכמה היוונית אין חשיבות למניעת נזק נסתר ואין חשיבות לקדושה ולכשרות.

יש מי שאמר שדיו בלי עפצים וקנקנתום אינו כשר. בסברא זו יש משום הוצאת לעז על כל הסת"ם שנכתבו מאז ימי משה רבנו ועד סוף ימי בית שני. ספרי התורה שכתב משה רבינו לא נכתבו בדיו עפצים וקנקנתום, אלא בדיו עשן.

דיו עפצים וקנקנתום עוד לא היה קיים בזמן משה רבינו, אלא רק כ-1400 שנה מאוחר יותר, בתקופת התנאים. אילו היה משה רבינו כותב בדיו עם קנקנתום, לא היה לרבי מאיר שום חידוש, רבותיו - רבי עקיבא ורבי ישמעאל - היו יודעים מהקנקנתום עוד לפני רבי מאיר, לא היתה בגמרא מחלוקת האם מותר או אסור להוסיף קנקנתום לדיו, וגדולי הפוסקים לא היו אוסרים לכתחילה להוסיף קנקנתום לדיו.

גם המציאות המדעית מוכיחה שבימי קדם כתבו בדיו עשן בלי קנקנתום. מגילות ים המלח שנמצאו במדבר יהודה - המגילות הגנוזות מסוף תקופת הבית השני - נכתבו בדיו עשן בלי קנקנתום. בלי קנקנתום ובלי חומצה הדיו נשאר שחור ודבוק היטב לקלף במשך 2,000 שנה. במערות קומראן ליד ים המלח נמצאו גם שתי קסוות של דיו מאותה תקופה, אחת מחרס ואחת מברונזה. שאריות הדיו שנמצאו בהן דומות לדיו בו

נכתבו המגילות הגנוזות - גם כן דיו עשן בלי קנקנתום. הדיו בו נכתבו המגילות הגנוזות והדיו מהקסות נבדקו במעבדה של הכור האטומי בנחל שורק. הבדיקות הראו שהדיו העתיק מכיל פחם (עשן) ואינו מכיל קנקנתום. (קנקנתום עשוי מברזל וגפרית - חומרים שקל מאד לגלות אותם במעבדה, אם ישנם).

ליוצאי תימן יש עד ימינו אלה מסורת של כתיבה בדיו הרמב"ם - דיו עשן בלי קנקנתום. ברוסיה, עד לפני מלחמת העולם הראשונה, גם כן היו סופרים שכתבו בדיו עשן בלי קנקנתום - "דער רוסישער דיו". הרב בעל התניא ג"כ השתמש בדיו בלי קנקנתום כפי שפסק בשו"ע שלו. עד היום יש יהודים שמחזיקים תפילין שכתבן ר' ראובן הסופר - הסופר של בעל התניא - כולם שחורים ללא זהית הצבע השחור. ר' ראובן הסופר כתב בדיו בלי קנקנתום ועד היום פרשיותיו שחורות כביום הכתבן. גם הסופר המפורסם ר' נתנאל הסופר מירושלים כתב בדיו עשן בלי קנקנתום, והדיו בפרשיותיו שחור ומבריק עד היום.

מאז ימי קדם היה צורך בדיו עשן באיכות טובה שאינו מתקלקל ואפשר למחקו מחיקה נקיה. בשו"ע הרב (הלכות תפילין, לב, ד) כתוב: "לכתחילה לעשות הדיו מעשן עצים או שמנים שרונים במי עפצים וכיוצא בהם שאם תמחקנה יהא נמחק". החיד"א (ברכי יוסף, יו"ד, רעא, ו) אות ז) מסביר מדוע אין נוהגים לכתוב בדיו עשן: "עתה הסופרים אין כותבין בזה הדיו מפני שהוא מתקלקל ונמחק בנקל". וכן בערוך השלחן (יורה דעה, רעא, לד): "עתה הסופרים אין כותבין בזה הדיו של עשנים מפני שהוא מתקלקל

ונמחק בנקל. וכיון שאין אנו בקיאים בזה, ממילא שאי אפשר לעשות כן ולכן נהגו בעפצים". בלית ברירה, מחוסר דיו טוב יותר, כתבו רוב הסופרים בדיו עפצים וקנקנתום למרות ש"רישומו ניכר מאד ואינו נמחק לגמרי" (שו"ע הרב, לב, ד), מפני "דהדיו העשוי מעשן עצים ושמנים מתקלקל ונמחק בנקל ע"כ אין נוהגין בו עכשיו" (משנה ברורה, או"ח הלכות תפילין, לב, ג). הרמב"ם כותב: "ואם כתב שלשתן במי עפצא וקנקנתום שהוא עומד ואינו נמחק כשרים" (הלכות תפילין, פ"א, ד). בשולחן ערוך (יורה דעה, רעא, ו) כתוב: "ואם כתבו במי עפצא וקנקנתום כשר". בתוספות (שבת, כג, ע"א) מבואר ש"כשר משמע דיעבד".

מכאן אנו למדים שדיו עפצים וקנקנתום כשר בדיעבד והשתמשו בו רק בלית ברירה - מחוסר דיו טוב יותר. כפי שנראה להלן, יש אומרים על דיו עפצים וקנקנתום שהוא פסול. רק דיו עשן שאינו מתקלקל ואין בו עפצים וקנקנתום כשר לכתחילה לכולי עלמא.

ב.

המחלוקת על הרכב הדיו

דיו סת"ם חייב להכיל לפחות שני חומרים - האחד משחיר והשני מדביק (המאירי על מסכת מגילה, דף יח, ע"ב). שתי שאלות עומדות ביסוד המחלוקת על הרכב הדיו:

א. כיצד משחירין את הדיו? המחלוקת היא האם מותר להשתמש בהמצאה החדשה מיוון - עפצים וקנקנתום - כדי להשחיר את הדיו.

ב. כיצד מדביקין את הדיו לקלף? שרף, גומא, קומא, קומוס, ליחה היוצאת

"אומר היה ר"ת ז"ל שדיו של עפצים
פסול לכתוב בו ס"ת" (חדושי
הרמב"ן, גיטין, דף יט, ע"א).

"ועל כן היה פוסל ר"ת ס"ת שאין כותבין
בדיו שלנו [נקי מעפצים]" (תוספות,
שבת, כג ע"א).

"ומריולא [קנקנתום] שמימים בדיו של
עפצים ודאי הוא פסול שאין
זה דיו אלא צבע." (מרדכי, גיטין, יט, ע"א).

"מותר לתת אדרמינט [אבקת פחם עץ]
לתוך הדיו לספר תורה לכולי
עלמא דלאו היינו קנקנתום" (תוספות,
עירובין, יג, ע"א). מכאן אנו למדים
שקנקנתום אסור.

הרמ"א כותב: "ולכתחלה טוב לזהר
שלא לעשות הדיו כי אם
מדברים הבאים מן העץ" (שו"ע, יו"ד, רעא,
ו). מכאן אנו למדים שלפי הרמ"א אין
להוסיף קנקנתום לדיו. (קנקנתום לא בא
מן העץ. בימינו אין משתמשים יותר
בקנקנתום טבעי מן האדמה אלא
בגפרת-ברזל שהיא חומר כימי סינטטי
 $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ שנוצר כפסולת
תעשייתית).

"אין מטילין קנקנתום לתוך הדיו מפני
שרישומו ניכר מאד ואינו נמחק
לגמרי" (שו"ע הרב, או"ח, לב, ד).

"ולא יטיל לתוכו קומא או קנקנתום"
(משנה ברורה, לב, ג).

בספר הזהר, פרשת תרומה, אומר רעיא
מהימנא במפורש שדיו מעפצים
הוא מסטרא אחרא. "ומסטרא אחרא
אפילו בהאי עלמא אחזי דכלא חד, דיו
ועץ, דדיו מתפוחים [עפצים] דאתעבדו
בעץ אינון."

מעצים וקוצים ע"י בשול, מי עפצים,
וכיוצא בהם - כולם חומרי דבק הם.
המחלוקת היא האם מותר להשתמש במי
עפצים כדבק. המחלוקת היא רק על מי
עפצים; אין מחלוקת על אף אחד מסוגי
הדבק האחרים.

המאירי מסביר את שני ענייני המחלוקת
כדלהלן: "לא יצא אלא בדיו,
והוא הרכבת דברים רבים: מהם
שמשחירין ומהם שמדביקין, וכל שיש בו
בכדי להשחיר ולהדביק נקרא דיו שאין
הכוונה אלא שיהא הכתב שחור ומקבץ
הראות ושלא יהא נקל למחקו שלא
בהיכר. ומאחר שכן אין אנו צריכין לפרש
מעשה הדיו, אלא יש עושים אותו בדרך
אחד ויש עושין אותו בדרך אחרת, ואין
לחוש בכך, ואף על פי שראינו לקצת
מפרשים שטרחו בזו - אנו אין לנו"
(המאירי על מסכת מגילה, דף יח, ע"ב).

בגמרא (שבת, כג, ע"א) נאמר: "כל העשנים
יפין לדיו ... כל השרפין יפין
לדיו". השחרת הדיו הייתה מאז ומעולם
רק בעשן והדבקת הדיו הייתה בסוגים
שונים של שרף.

ר' עקיבא ור' ישמעאל נחלקו האם מותר
להוסיף קנקנתום לדיו כדי להשחירו
(עירובין י"ג ע"א).

הדיו שבא מיוון עורר הרבה מחלוקות.
יש פוסקים שפסלו את השמוש
בדיו עפצים וקנקנתום:

דיו עפצים וקנקנתום, פסול למגילת
סוטה. (משנה, סוטה, פ"ב, מ"ד. רמב"ם,
הלכות סוטה, פרק ד).

"דיו של עפצים אסור לכתוב ממנו ספר
תורה" (ספר התרומה, הלכות ספר תורה,

קצ"ה).

עיקר המחלוקת היא בין שני סוגי הדיו: האחד - דיו עשן, והשני - דיו יווני מעפצים וקנקנתום. המחלוקת נובעת מכך שבזמנם אף אחד מסוגי הדיו לא קיים את כל הדרישות ההלכתיות בבת אחת:

דיו עשן - קל למחוק מחיקה נקיה, אך, דא עקא, הוא גם מתקלקל ונמחק מעצמו ואינו נשאר על הקלף לאורך ימים. סוגי דיו העשן של ר' ראובן הסופר ושל ר' נתנאל הסופר לא התקלקלו ולא נמחקו מעצמם, אך אין מי שידוע איך להכניסם. דיו עשן בלי עפצים כשר לכתחילה לכולי עלמא.

דיו עפצים וקנקנתום - אינו מתקלקל ואינו נמחק מעצמו כשהוא חדש, אך, דא עקא, קשה למחוק אותו מחיקה נקיה, ולרוב נשאר כתם במקום המחיקה. דיו עפצים וקנקנתום פסול למגילת סוטה; יש אומרים פסול גם לסת"ם אפילו בדיעבד; ויש אומרים כשר לסת"ם בדיעבד אך לא לכתחילה.

יש טעות נפוצה לפיה סוברים שדיו סת"ם צריך שימחה במים. בפרשת הסוטה כתוב: "ומחה אל מי המרים" - לא מחה במים אלא מחה אל המים. במשנה (סוטה, פ"ב, מ"ד) כתוב: "ואינו כותב לא בקומוס ולא בקנקנתום ולא בכל דבר שרושם, אלא בדיו". הרמב"ם כותב: "אינו כותבה לא בקומוס ולא בקנקנתום ולא בכל דבר שרישומו ניכר ועומד אלא בדיו שאין בו קנקנתום ... נשאר במגילה רושם כתב ניכר, פסולה עד שימחקו יפה יפה... כתב אות אחת ומחקה וחזר וכתב אות שנייה ומחקה עד שהשלים, פסולה עד שתהיה כולה כתובה." (הלכות סוטה, פרק ד). מכיוון שאי אפשר לחזור ולכתוב על מגילה רטובה אחרי טבילה ומחיקה במים, אנו

למדים שהמחיקה היתה ע"י גרוד יבש ולא ע"י טבילה במים. רק דיו שאפשר למחוק יפה יפה בגרוד יבש בלי רושם כתב, כשר למגילת סוטה. דיו עפצים וקנקנתום פסול למגילת סוטה (משנה סוטה, פ"ב, מ"ד) כי "רישומו ניכר מאד ואינו נמחק לגמרי" (שו"ע הרב, לב, ד). גם אם יש מי שאומר שמחיקת מגילת סוטה היתה דוקא ע"י מים - עדיין דיו עפצים וקנקנתום פסול, כי במים הוא לא נמחק אלא נמרח ויוצר כתם שחור גדול.

דיו סת"ם חייב להיות כזה שגם "יתקיים אלפי שנים" (שו"ת הרמב"ם, קלו) וגם אפשר למחקו מחיקה נקיה "שאם תמחקנו יהיה נמחק" (רמב"ם, הלכות תפילין, א, ד), לא מחיקה במים אלא ע"י גרוד יבש בסכין.

רוב הראשונים אוסרים לכתחילה להשחיר את הדיו בקנקנתום בלי עשן או פחם. לפי רבנו תם ומרדכי אסור להוסיף קנקנתום לדיו אפילו בדיעבד. גם האחרונים - השלחן ערוך, הרמ"א, שו"ע הרב, והמשנה ברורה - כולם מסכימים שלכתחילה יש להשחיר את הדיו רק בעשן ואין להוסיף קנקנתום לדיו. יש אחרונים שמתירים דיו עם קנקנתום בדיעבד, בלית ברירה, מפני שלא היה בימיהם דיו עשן באיכות טובה שאינו מתקלקל ואינו נמחק מעצמו. מכאן אנו למדים שרק דיו עשן שאינו מתקלקל ואין בו עפצים וקנקנתום כשר לכתחילה לכולי עלמא.

התורה נמשלה למים ועשן בא מן האש. דיו סת"ם צריך להיות כזה שאינו מזיק לקלף (בלי חומצה) ואינו נזוק ע"י הקלף (קמטים וקפולים בקלף אינם פוגמים בדיו). לפיכך, ספר תורה שנכתב על הקלף (מים) בדיו של עשן (אש),

ואינן מזיקין זה את זה, מתקיים בו "עושה שלום במרומיו". שנאמר: "תני רבי שמעון בר יוחאי: לפי שהרקיע של מים והכוכבים של אש והן דרים זה עם זה ואינן מזיקין זה את זה לפיכך עושה שלום במרומיו." (תלמוד ירושלמי, ראש השנה, פרק ב, דף יב, הלכה ה) וכן: "מיכאל מן המים וגבריאל מן האש והן עומדין לפני השכינה ואינן מזיקין זה את זה הוי אומר עושה שלום במרומיו." (מדרש תנחומא, פרשת ייגש, ס' ו').

ג.

דעת הראשונים

הראשונים נחלקו בדבר מרכיבי הדיו, וכל אחד לימד את שיטתו בשאלות של כיצד משחירין וכיצד מדביקין.

הרמב"ם כותב: "כיצד מעשה הדיו, מקבצין העשן של שמנים או של זפת ושל שעוה וכיוצא בהן וגובלין אותן בשרף האילן ובמעט דבש... ובשעת כתיבה שוררו במי עפצים וכיוצא בו וכותב בו, שאם תמחקנו יהיה נמחק, וזהו הדיו שמצוה מן המובחר לכתוב בו ספרים תפילין ומזוזות, ואם כתב שלשתן במי עפצא וקנקנתום שהוא עומד ואינו נמחק כשרים" (הלכות תפילין, פ"א, ד).

לדעת הרמב"ם הדיו צריך להיות עשוי מעשן מעורב בחומרי דבק - שרף, דבש, מי עפצים, וכיוצא בו - למצוה מן המובחר. אך בדיעבד, דיו עשוי מעפצים וקנקנתום כשר. מהבטוי "וכיוצא בו" אנו למדים שהרמב"ם אינו מקפיד ממה עשוי הדבק ובלבד שיהיה דבק טוב. כדי שהדיו יהיה למצוה מן המובחר, רק עשן ראוי להשחרת הדיו, אך להדבקת הדיו כל סוגי הדבק טובים.

ובשו"ת הרמב"ם כתב: "ואם יוקח זה המדא"ד [דיו העשוי מפיח השמנים] וישרה אותו במים ויכתב בו ספר תורה, זה אצלי תכלית הטעות והוא דומה למי שיכתוב במשקין ובמי פירות, לפי שהוא לא יתקיים בשום פנים ולא יגוללו הספר מתחלתו לסופו ומסופו לתחלתו פעם או פעמיים, עד שיימחק כלו או רובו. ותמהני, אם בזאת הדיו כתב משה רבינו ע"ה ספרי תורות, איך יאמר על ספר התורה שכתב (דברים ל"א, כ"ו) 'ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם והיה שם כך לעד', איך יכתב בכגון זה דבר שירצו שיתקיים אלפי שנים? ומה שראוי לעשות הוא שישרה זה המדא"ד במי עפצין ויכתב בו ויחליק במטלית אחר הכתיבה כדי ליפות בזה הכתיבה ולקיימה, כי בזה הסדור יהיה לו קיום ולא ייטשטש ולא יימחה, ואם תרצה למחקו, תמחקו מן העור ויימחה לגמרי ולא יישאר לו סימן כלל. וכן עשינו אנחנו." (שו"ת הרמב"ם, סימן קלו).

לדעת הרמב"ם אין זה די שהכתיבה תהיה בדיו שחור. הרמב"ם מקפיד גם על כך שהכתב ישאר על הקלף לאורך ימים ולא ימחק בקלות - "שיתקיים אלפי שנים". לשם כך מצריך הרמב"ם להוסיף לדיו העשן גם מי עפצים שמשמשים כדבק טוב. גם כאן מדגיש הרמב"ם את חשיבות איכות הדבק כדי שהכתב יתקיים לאורך ימים.

דעת המאירי כדעת הרמב"ם: "והוא שהיו מעשנין כלי זכוכית בעשן שמן שעל האור עד שמשחירו, וגורר השחרורית ומגבלו בשמן זית או באחר עם שרף אלנות ובמעט דבש, ומיכשו.

וכשרוצה לכתוב, ממחהו במי עפצא ונותן לתוכו קנקנתום". (המאירי, שבת, כג, א).

רבנו תם לעומתם - אוסר להוסיף עפצים לדיו: "ודיו נמי אין זה מי עפצים שרגילים להניח בהן גומא. ^{אוצר החכמה} דהא בברייתא קתני התם: כתבו במי ^{אוצר החכמה} טריא ועפצא דהיינו עפצים כשר, משמע דלאו היינו דיו דקתני במתניתין, ועוד דכשר משמע דיעבד ובדיו היא עיקר הכתיבה. ועוד דבפרק כל היד (נדה דף כ. ושם) אמרינן: פלי קורטא דדיותא ובדיק - דהיינו דיו שלנו שהוא קשה ולא של עפצים, ואין דרך להניח גומא לתוך דיו שלנו אלא שרף [דהכא], היינו לחלוחית של אילן כמו שאנו עושין דיו שלנו ... ועל כן היה פוסל ר"ת ס"ת שאין כותבין בדיו שלנו, דשאר לא מיקרי דיו". (תוספות שבת כ"ג.). לדעת רבינו תם רק שרף יכול לשמש כחומר דבק ואסור להוסיף עפצים.

ובן דעת ספר התרומה, לאסור דיו עם עפצים: "אומר רבינו תם: כיוון דספר תורה בעי דיו, אם כן דיו של עפצים אסור לכתוב ממנו ספר תורה - דהא אינו קרוי דיו". "ואותו דיו שעושין מעפצים לעולם הוא לח ואינו קרוי דיו ופסול לכתוב ממנו ספר תורה תפילין ומזוזות כמו שפירשתי במקומו". (ספר התרומה, הלכות ספר תורה, קצ"ה).

השחרת הדיו, לדעת רבנו תם, מותרת רק ע"י אדרמינט (עשן או פחם): "קנקנתום חרתא דאושכפי - פירש הקונטרס ארמינט"א, וקשיא, דאם כן יהא אסור להטיל ארמינט"ט לתוך הדיו אלא ש"מ דקנקנתום לא הוי ארמינט"ט ... ודיו שיש בו קנקנתום אינו יכול למחות וא"כ ש"מ דקנקנתום לאו היינו ארמינט שהרי בכל יום אנו מטילין ארמינט"ט לתוך הדיו

שלנו ואפ"ה מחקינן ליה שפיר". (תוספות, מגילה יח, ב).

"ור"ת נמי פוסק כן בתיקון ספר תורה, דמותר לתת אדרמינט"ט לתוך הדיו לספר תורה לכולי עלמא דלאו היינו קנקנתום." (תוספות, עירובין יג, א).

מכאן אנו למדים שלדעת רבנו תם אסור להוסיף קנקנתום לדיו, ויש להשחיר את הדיו רק ע"י עשן או פחם. **ר' אליעזר ב"ר שמואל ממיץ [הרא"ם]** מחייב שמוש בשרף קוצים כדבק להדבקת העשן: "אין ראוי לכתוב ס"ת תפילין ומזוזות ומגילה אלא בדיו הנעשה משרף קוצים". (ספר יראים, סימן שצ"ט [דפוס ישן - ט"ז]).

הרמב"ן מבהיר את ההבדל בין דיו שיש בו עפצים לדיו שאין בו עפצים: "אומר היה ר"ת ז"ל שדיו של עפצים פסול לכתוב בו ס"ת... וי"א שהדיו סתם הוא של עפצים לאחר שמשימין בו שרף האילן שקורין צאגא"ל בלשון ערבי.. ובירושלמי אמרו: 'מטיל דיו שאין בו אפצא' - אלמא סתם דיו יש בו אפצא, והוא מעורב בדברים כגון שרף האילנות ושמן ודברים הצריכין לו, וכדאמרינן בפ' במה מדליקין: 'כל השרפים יפין לדיו, ושרף קטף יותר מכולם', וכן אמרו שם: 'כל העשנים יפים לדיו', וכן הדבר בדיו של עפצים. ור"ח (רבנו חננאל) ז"ל פי': 'דיו - מדא"ד או חבר', והחבר הוא דיו של עפצים שהזכרתי, אבל מדא"ד הוא העשוי מפחם של גפנים". (חדושי הרמב"ן על מסכת גיטין, יט, א).

נראה שהרמב"ן מתיר את הדיו בין שיש בו מי עפצים ובין שאין בו מי עפצים. בכל מקרה, חייב הדיו להכיל שרף (כדבק) ועשן או פחם (כחומר

משחיר). הרמב"ן לא פסק האם מותר או אסור להוסיף קנקנתום לדיו.

הרא"ש מסכים עם רבנו תם שעפצים לבד אינם ראויים לשמש כדבק, אך מוסיף שבתערובת עם קומוס הם מותרים. גם החומר היוצא מבשול קליפת עצים ראוי לשמש כדבק: "דיו דיותא - אומר ר"ת, דדיו שעושין מקליפת עצים ומבשלים אותו כדי שיהיה עב אותו הוא הנקרא דיו אבל דיו שעושין מעפצין שקורין אגלייא"ש בלע"ז - ההוא לא מיקרי דיו ... מתוך כך אומר ר"ת שאין לכתוב ס"ת בעפצים שקורין אגלייא"ש, דס"ת בעי דיו כדאמרינן בפ' הבונה: 'או שכתבו שלא בדיו - הרי אלו יגנזו', וההיא ברייתא בס"ת איירי כדמוכח בהקומץ רבה. ומיהו, י"ל דאפצא לחודיה לא מיקרי דיו, אבל כשמערבין בו קומוס שקורין גומא - נעשה דיו וראוי לכתוב בו." (תוספות הרא"ש, גיטין יט, א).

"מי עפצא לחודיה אין נקרא דיו, אבל כשמערבין בו קומוס שקורין גומא"א נקרא דיו וראוי לכתוב בו." (הלכות קטנות, ספר תורה, אות ו).

לפי מרדכי, דיו עם קנקנתום פסול: "וטרולא (קנקנתום) שמישים בדיו של עפצים ודאי הוא פסול שאין זה דיו אלא צבע." (גיטין, יט, ע"א).

לסיכום:

הראשונים מחייבים שמוש בעשן או בפחם להשחרת הדיו.

אין לעשות דיו לכתחילה בלי עשן או פחם.

לענין תוספת קנקנתום, יש מי שמתיר ויש מי שאוסר. אך, השחרה בקנקנתום ועפצים לבד בלי עשן אסור לכתחילה לכולי עלמא.

לפי רבנו תם ומרדכי אסור להוסיף קנקנתום לדיו אפילו בדיעבד.

לענין הדבקת הדיו לקלף, יש דעות רבות ממה נעשה הדבק: שרף, גומא, קומוס, דבש, ליחה היוצאת מעצים וקוצים ע"י בשול, מי עפצים, וכיוצא בהן - כולם משמשים כדבק.

לרוב הראשונים אין קפידא ממה עשוי הדבק ובלבד שיהיה דבק טוב. לפי רבנו תם וספר התרומה אסור להוסיף לדיו מי עפצים כדבק אפילו בדיעבד.

ד.

דעת האחרונים

בשולחן ערוך נפסקה ההלכה: "יכתבם בדיו שחור בין שיש בו מי עפצים בין שלא במי עפצים". דהיינו, לפי השולחן ערוך 'מי עפצים' הם רשות ואינם חובה.

דעת הרמ"א: "ולכתחילה יחמיר לכתוב בדיו עשויה מעשן עצים או שמנים שרויים במי עפצים". (או"ח הל' תפילין לב, ג).

המשנה ברורה מפרש את פסיקת השולחן ערוך כאסור להוסיף לדיו קומא או קנקנתום: "ולא יטיל לתוכו קומא או קנקנתום". אך מוסיף: "וזהו הכל למצוה מן המובחר בלבד, אבל לדינא גם הרמ"א מודה דמותר לעשות ממי עפצים וקומא וקנקנתום, וכן נוהגים לעשות כהיום ע"י תערובת שלשתן". (הל' תפילין לב, ג).

מהסוברים דבעינן דווקא מדברים הבאים
מן העץ. (ערוך השלחן, רעא, לא).

לפי ערוך השלחן, פסיקת השלחן ערוך
היא שאין שום צורך לעשות את
הדיו מדברים הבאים מן העץ. למעשה,
אין מתחשבים בחומרת הרמ"א ועושים
את הדיו גם מדברים שאינם באים מן
העץ.

שו"ע הרב פסק: "אין מטילין קנקנתום
לתוך הדיו מפני שרישומו ניכר
מאד ואינו נמחק לגמרי וטוב לחוש
לדבריו לכתחילה לעשות הדיו מעשן
עצים או שמנים, שריים במי עפצים
וכיוצא בהם, שאם תמחקנה יהא נמחק.
וכל העשנים יפים לדיו ושל שמן זית מן
המובחר. ואם כתב סת"ם במי עפצים
וקנקנתום שהוא עומד ואינו נמחק
כשרים... וכן נוהגים עכשיו אפילו
לכתחילה". (שו"ע הרב או"ח, לב, ד).

כלומר, לדעת שו"ע הרב לכתחילה יש
לכתוב בדיו עשן מעורב בדבק
"מי עפצים וכיוצא בהם" בלי קנקנתום.
אך בדיעבד "אם כתב סת"ם במי עפצים
וקנקנתום... כשרים". "וכן נוהגים עכשיו
אפי' לכתחילה" בלית ברירה, מחוסר דיו
טוב יותר. מהבטוי "וכיוצא בהם" אנו
למדים שלא דווקא מי עפצים משמשים
כדבק אלא כל דבק אפשר להוסיף לדיו,
כמו שכתב הרמב"ם.

ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א),
וערוך השלחן, מסבירים מדוע אין
נוהגים לכתוב בדיו עשן: "עתה הסופרים
אין כותבים בזה הדיו מפני שהוא
מתקלקל ונמחק בנקל" (ברכי יוסף, יו"ד,
רעא (ו) אות ז).

לפי הרמ"א השחרת הדיו חייבת להעשות
ע"י עשן עצים או שמנים, כדעת כל
הראשונים. מכיוון שהרמ"א כתב "עשן
עצים או שמנים" אנו למדים שאין שום
קפידא על סוג ומקור העשן. הרמ"א התיר
להוסיף מי עפצים כיון שמי עפצים
מכילים דבק, ודיו עשן בלי מי עפצים
מתקלקל ונמחק בנקל. לא מצאנו מקור
מפורש לסברה כאילו הרמ"א התיר
להוסיף קנקנתום לדיו. אדרבא, כפי
שנראה להלן, הרמ"א הזהיר שלא להוסיף
קנקנתום לדיו.

וכן בשולחן ערוך (יו"ד רעא, ו): "ספר
תורה צריך שיכתבנו בדיו העשוי
מעשן השמנים שריי במי עפצים. ואם
כתבו במי עפצא וקנקנתום כשר".
בתוספות (שבת כג, א) מבואר ש"כשר
משמע דיעבד".

לפי השו"ע, השחרת הדיו צריך שתעשה
על ידי עשן כדעת כל הראשונים.
בדיעבד "מי-עפצא וקנקנתום כשר" מפני
שהוא שחור, אך לכתחילה צריך עשן.

הרמ"א מוסיף: "ולכתחלה טוב ליוהר
שלא לעשות הדיו כי אם
מדברים הבאים מן העץ".

מבאן אנו למדים שלפי הרמ"א אין
להוסיף קנקנתום לדיו, משום
שקנקנתום לא בא מן העץ אלא מן
האדמה. (בימינו אין משתמשים בקנקנתום
טבעי אלא בגפרת ברזל סינטטי שנוצר
כפסולת תעשייתית).

ערוך השלחן מפרש את דברי השלחן
ערוך "בין שלא במי עפצים":
"וזה שכתב 'בין שיש בו מי עפצים' בין
שלא במי עפצים" - זהו להוציא

הדיו של עשנים מפני שהוא מתקלקל ונמחק בנקל. וכיון שאין אנו בקיאים בזה, ממילא שאי אפשר לעשות כן ולכן נהגו בעפצים" (ערוך השלחן, רעא, לד). בדורות האחרונים לא ידעו להכין דיו עשן שאינו מתקלקל ואינו נמחק לאורך ימים ושנים. על כן, בלית ברירה, מחוסר דיו טוב יותר, ^{התירו} התירו האחרונים לכתוב בדיו עפצים וקנקנתום. הסופרים המעולים, שידעו להכין דיו עשן באיכות טובה, לא סמכו על ההתר לכתוב בדיו עפצים וקנקנתום, וכתבו רק בדיו עשן.

בימינו, אין משתמשים יותר בקנקנתום הטבעי שהאחרונים התירו בדיעבד. במקומו משתמשים בחומר כימי סינטטי, ששמו בעברית "גופרת ברזל" ונוסחתו הכימית היא $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$. זהו החומר שמחליף בימינו את החומר הטבעי העתיק הקרוי ביוונית קנקנתום. גופרת הברזל המצויה בימינו היא פסולת תעשייתית סינטטית שהיא תוצר לוואי של יצור חומרים אחרים בבתי חרושת. בימינו אין להשיג קנקנתום טבעי כי הוא מאד מלוכלך כשחוצבים אותו מן האדמה, ולחצוב ולנקות אותו מאד קשה ויקר. בתמונה הבאה אפשר לראות ערימות גדולות של גופרת ברזל סינטטי שמושלך כפסולת בחצר בית חרושת במדינת פינלנד. זהו סוג גופרת הברזל הסינטטי ממנו עושים את הדיו הקרוי "קנקנתום ועפצים" בימינו. מידת ההגינות היתה מחייבת לשנות את שם הדיו ל "גפרת-ברזל סינטטי ועפצים" במקום "קנקנתום ועפצים".

"עתה הסופרים אין כותבין בזה הדיו של עשנים מפני שהוא מתקלקל ונמחק בנקל. וכיון שאין אנו בקיאים בזה, ממילא שאי אפשר לעשות כן ולכן נהגו בעפצים" (ערוך השלחן, רעא, לד).

לסיכום:

בפסיקות אחרונות אלו אנו רואים את הגישה המעשית של "בלית ברירה" מחוסר דיו טוב יותר. "כיון שאין אנו בקיאים בזה, ממילא שאי אפשר לעשות כן". עשן עדיף לכולי עלמא כדי להשחיר את הדיו, ואין מי שחולק על עדיפות העשן וההימנעות מקנקנתום. כל המחלוקות באות מכך שבזמנם לא היה דיו עשן מעורב בדבק שאינו מתקלקל. מכיון שדיו עשן בימיהם היה מתקלקל ונמחק בנקל מחוסר דבק טוב, נוהגים בלית ברירה לעשות את הדיו ממי עפצים וקומא וקנקנתום, אע"פ שלכתחילה "אין מטילין קנקנתום לתוך הדיו", ואע"פ שהחומצה מהעפצים שורפת את הקלף והאותיות נסדקות ונופלות.

ה.

באיזה דיו כותבים בימינו

בדורות האחרונים נהגו לכתוב בדיו עפצים וקנקנתום - בלית ברירה מחוסר דיו טוב יותר, מפני "דהדיו העשוי מעשן עצים ושמנים מתקלקל ונמחק בנקל ע"כ אין נוהגין בו עכשיו" (משנה ברורה הלכות תפילין לב, ג). "עתה אין הסופרים כותבים בזה הדיו מפני שהוא מתקלקל ונמחק בנקל" (ברכי יוסף יו"ד, רעא ו אות ז). "עתה הסופרים אין כותבין בזה

הכשרים. אך, עפצי עץ אלון, בהם משתמשים בימינו, אינם כשרים.

הרמב"ם כתב: "לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים, ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות, או שמעום מידעני אותם הדורות." (מורה נבוכים, חלק ג, פרק יד). וכן: "כי הדברים העיוניים לא דבר בהם כל מי שדבר אלא כפי שהביאו אליו העיון, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו." (רמב"ם, מורה נבוכים חלק ב, פרק ח). אברהם בן הרמב"ם, במאמר על דרשות חז"ל, כתב: "לא נתחייב מפני גודל מעלת חכמי התלמוד ותכונתם לשלמות תכונתם בפירוש התורה ובדקדוקיה ויושר אמריהם בביאור כלליה ופרטיה, שנטען להם ונעמיד דעתם בכל אמריהם ברפואות ובחכמת הטבע והתכונה ... והנה נתבאר לנו כי החכמים ז"ל אינם מעיינים הדעות

גם החומר השחור שנותן לדיו "קנקנתום ועפצים" את צבעו השחור הוא חומר סינטטי - עשוי בידי אדם - שאינו מצוי בטבע. גופרת הברזל מתחברת עם החומצה הטאנית והחומצה הגאלית שיש במי עפצים וכך נוצר קומפלקס אורגנו-מתכתי סינטטי של ברזל שנותן לדיו את צבעו השחור.

ו.

דיו סת"ם ועפצים - זהירות - רוב העפצים אינם כשרים

עפצים אינם פירות עצים כמו שרבים חושבים בטעות. עפצים הם נגע שגדל רק בגלל שרצים שחודרים מבחוץ לתוך העץ וחיים בתוכו. השרצים מפרישים מתוך גופם ליחה שהיא "דבר המעמיד" שגורם לעפצים לגדול. יש עפצים כשרים (מחיידקים) ויש עפצים שאינם כשרים (מתולעים). מן הסתם, התירו חז"ל בימי קדם את העפצים

נכנסים אל העפצים מבחוץ ואחר כך יוצאים. אילו היתה כך מציאות הטבע, היו כל העפצים כשרים. אך, בימינו, אנו יודעים שלא כך מציאות הטבע. ליחת השרצים היא שמעמידה את העפצים וגורמת להם לגדול. בלי ליחת השרצים לא יגדלו העפצים. "כל היוצא מן הטמא - טמא" (יורה דעה פ"א) ו- "דבר האסור בעצמו ומעמיד אפילו באלף לא בטל" (רמ"א, יורה דעה, פז, יא).

לפעמים נקראים העפצים בשם "תפוחים" והכוונה לעפצי עץ אלון שנקראים גם תפוחי עץ אלון מפני שהם דומים לתפוחים.

ולא מביטים אותם אלא מצד אמיתתם ומצד ראיותיהם לא מפני האומר אותו יהיה מי שיהיה. "רבי לוי בן גרשון כתב: "כי לא יחויב שיהיו לנביא כל הדעות האמתיות בענין סודות המציאות." (רלב"ג, פירושי התורה, ביאור דברי הספור, בראשית טו, ד).

מכאן אנו למדים שלפי הרמב"ם, אברהם בן הרמב"ם, ורלב"ג, קיימת גם האפשרות שחז"ל לא הכירו את טבע גדילת העפצים ולא ידעו שהעפצים נגרמים וגדלים על ידי השרצים. אפילו לנביאים לא היו "כל הדעות האמתיות בענין סודות המציאות." כל חכמי הטבע עד לפני כמאה שנה סברו שהתולעים

עפצי עץ אלון נקראים תפוחים מפני שהם דומים לתפוחים על ידי בישול עפצים במים מקבלים מי עפצים שאתם עושים דיו סת"ם.

בתוכו. השרצים מפרישים מגופם ליחה (כימיקלים והורמונים מעוררי גדול) שגורמת לעץ לגדל את העפץ כבית לשרצים. אין עפצים בלי שרצים. עפצים לא יכולים לגדול מעצמם - כל קיומם רק

ז.

עפצים בטבע

עפצים הם נגע בצמחים. עפצים גדלים רק בגלל שרצים שחודרים מבחוץ לתוך ענף או עלה העץ וחיים

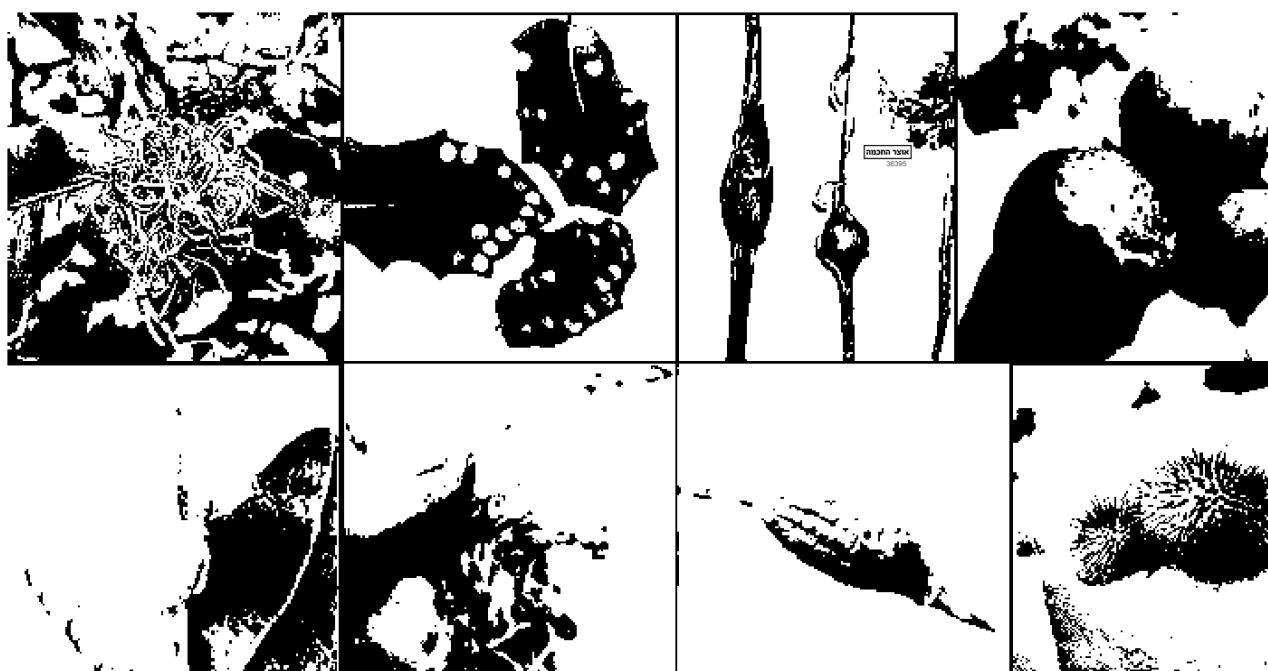
(בטעות) שעפצים הם פרי שגדל על העץ.
גם אור-זרוע סבר כך.

אוצר החכמה
36395

אילו היו העפצים פירות עצים, לא הייתה בהם שאלה של כשרות. אך, המציאות מוכיחה שהעפצים אינם פירות עצים. אין עפצים שהם פירות עצים. כולם הם נגעים שנגרמים על ידי שרצים או חיידקים או וירוסים.

בגלל הליחה שיוצאת מהשרצים לתוך ענף העץ וגורמת לגדילת העפצים.

עפצים אינם פירות עצים כמו שרבים חושבים בטעות. יש ספרים בהם כתוב שעפצים הם מיני פירות. לדוגמא: בגיטין (יט, ע"א) כותב רש"י: "מי טריא - מים ששורים בו פרי שהוא כעין עפצים גל"ש בלע"ז". נראה שרש"י סבר

עפצים מסוגים שונים. עפצים יכולים לגדול על עלים, ענפים, ושורשים.

היה שום קושי להכיר את העפצים הכשרים. העפצים המותרים בדברי חז"ל הם מן הסתם מהסוג הכשר. אך, עפצי עץ אלון, בהם משתמשים בימינו, גדלים בגלל שרצים גדולים הנראים לעין. לפי הרמב"ם, אברהם בן הרמב"ם, ורלב"ג, קיימת גם האפשרות שחז"ל לא הכירו את טבע גדילת העפצים ולא ידעו שהעפצים נגרמים וגדלים על ידי השרצים.

במבט יש מאות סוגים שונים של עפצים. אין אנו יודעים באיזה סוגי עפצים השתמשו בימי קדם. אי אפשר ללמוד היתר כללי לעפצים מתוך זה שחז"ל התירו עפצים. הסבה היא שיש עפצים כשרים הגדלים בגלל חיידקים שאינם נראים לעין (באלה אין שאלה של כשרות), ויש עפצים שאינם כשרים הגדלים ע"י שרצים גדולים הנראים לעין. לחז"ל לא

עפצי עץ אלון המשמשים בימינו לייצור דיו סת"ם

משמאל: השרץ במרכז מפריש חומרים שגורמים לעפץ לגדול סביב השרץ.

מימין: גם אם השרץ יוצא מהעפץ, הוא משאיר מאחוריו קליפת ביצה ממאה

וכל העפץ ספוג בליחה של השרץ שגורמת לגידול העפץ.

עפצים הגדלים על עצים שונים. במרכז רואים את השרץ שגורם לגדילת העפצים

האסור בעצמו ומעמיד אפילו באלף לא בטל". שפתי-כהן ובאר-היטב מפרשים: "כיון שהוא מעמיד אנו רואין כאילו האיסור בעין". גיליון מהרש"א מפרש: "דוקא באי אפשר להיות בלעדו".

הליחה היוצאת מהשרצים דומה לאנזימים לעשיית גבינה. אם האנזימים (דבר המעמיד) באים משרצים הנראים לעין, אפילו בכמות קטנה, הגבינה לא כשרה. וכן, הקליפה הקשה של צדפים בים גדלה בגלל ליחה (דבר המעמיד) שיוצאת מהשרצים וגורמת למינרלים מהים להתאסף מבחוץ סביב השרצים. המינרלים מהים לא באים מתוך גוף השרץ אלא נאספים מבחוץ, על כן המינרלים עצמם כשרים, אך, הליחה היוצאת מהשרצים גורמת לגדילת הקליפה הקשה של הצדפים. לפיכך, אין הכשר לאכול אבקת צדפים טחונים כתוספת מינרלים לבריאות הגוף.

עפצי עץ אלון הם נגע שגדל רק בגלל הליחה היוצאת מהשרצים. עפצים אלה אינם יכולים לגדול בלי ליחת השרצים, כמו שאומר מהרש"א: "אי אפשר להיות בלעדו". על כן, יש לליחת השרצים דין של דבר המעמיד, והואיל ודבר האסור הוא שהעמיד, הרי הכול אסור. על כן, יש לעפצים דין דומה לדין קליפת הצדפים, ולדין גבינה המועמדת עם אנזימים טמאים. ליחת השרצים - אי אפשר לעפצים להיות בלעדיה. והואיל ודבר האסור הוא שהעמיד, הרי הכול אסור ועפצים אלה אינם כשרים לאכילה.

הידיעה שעפצי עץ אלון הם נגע שגדל על ידי ליחה משרצים בגודל הנראה לעין, מפריכה כל טענה אפשרית כאילו אין חשש לכשרות עפצים אלה. יש

ליחת השרצים אינה דומה לדבש דבורים. דבש עשוי מצוף פרחים שרק עובר דרך גוף הדבורים. דבש אינו מיוצר בתוך גוף הדבורים. לעומת זאת, הליחה שהשרצים מפרישים כדי לעורר את גדול העפצים מיוצרת על ידי השרצים בתוך גופם. עפצים גם אינם דומים לפרי שהתלע. פרי גדל לכתחילה נקי מתולעים, ואחר כך נכנסים לפעמים תולעים אל תוך הפרי. בעפצים הסדר הוא הפוך. קודם נכנס השרץ לעלה או לענף העץ, והעפץ עדיין אינו קיים. אחר כך מפריש השרץ ליחה שגורמת לעפץ לגדול סביב השרץ. בפרי שהתלע - אין אנו רוצים בתולעים - אנו רוצים את הפרי נקי מתולעים. בעפצים - אי אפשר לאמר שאין רוצים בליחת השרצים כיוון שהיא זו שגורמת לגדילת העפצים. בלי ליחת השרצים לא יגדלו העפצים והשרצים לא יתקיימו. לכן גם אי אפשר לאמר על ליחת השרצים שהיא פרש בעלמא.

ח.

אי-כשרות העפצים

ביורה דעה פ"א אנו מוצאים: "כל היוצא מן הטמא - טמא". שפתי כהן מפרש: "וצירן אסור ודאי מדאורייתא". הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות, ג, יא) כותב: "הואיל ודבר האסור הוא שהעמיד, הרי הכול אסור". אין הבדל בין מעמיד את המוצק למעמיד את הנוזל - "יין שרוף שעושין מדגן... עיקר המעמיד הוא המאל"ץ של שעורים... ואפילו המעמיד היה רביעי או חמישי - אסור, כגון מי דבש שקורין מע"ד, שהעמידוהו בשמרי שכר ובשמרי מי דבש" (ערוך השולחן, אורח חיים, תמב, כ-כב). ביורה דעה (פז, יא) כותב הרמ"א: "דבר

להיות שניהם גורמים, ולא האחד גורם והשני נגרם. לדוגמא: בגבינה שנעשתה עם תערובת של אנזימים טמאים ואנזימים כשרים אפשר לטעון "זה וזה גורם". אך, גבינה שנעשתה מאנזימים טמאים בלבד וחלב כשר אי אפשר להכשיר בטענה של "זה וזה גורם" גם אם יש בחלב פי אלף מהאנזימים. כנ"ל בצדפים. הצדפים גדלים ממינרלים מהים. המינרלים לא באים מתוך גוף השרץ אלא נאספים מבחוץ, על כן המינרלים עצמם כשרים. אך, הליחה היוצאת משרץ הים גורמת לאיסוף המינרלים ולגדילת הצדפים. כמו בגבינה, אי אפשר לטעון כאן "זה וזה גורם", על כן צדפים אינם כשרים. בעפצים - ליחת השרצים דומה לאנזימים הטמאים בגבינה ולליחה היוצאת משרץ הים בצדפים. העץ דומה לחלב הכשר ולמינרלים הכשרים מן הים. על כן, עפצים אינם כשרים.

מעולם לא שמענו על רב שיסכים לאכול עפץ עץ אלון מתוך ידיעה מלאה של דרך גידולו. כבוד הרב מאזוז שליט"א אסר לאכול עפצים.

דעת תורה: אחד מקוראי מאמר זה שאל את כבוד הרה"ג מאיר מאזוז שליט"א האם מותר לאכול עפצים, ושלח לנו את תשובת כבוד הרב: "יש לפנות להרב שניאור זלמן רווח מח"ס תולעת שני - שיעיין וחקור בדבר. בינתיים אל תאכל עפצים". כבוד הרב שניאור זלמן רווח עיין בשאלה, לא סתר את האיסור של "דבר המעמיד", והעלה אפשרות של "פרש בעלמא". כפי שראינו לעיל, ליחת השרצים אינה יכולה להיות פרש בעלמא. על כן, הוראת כבוד הרב מאזוז שליט"א בעינה עומדת, ועפצים אכן אסורים באכילה.

גם ספק רב אם טענת "אין חשש" כזאת נאמרת מתוך ידיעה מוקדמת ומלאה של מציאות הטבע בעפצים, או, מתוך סברה טעויה שעפצים הם פירות עצים כמו כל הפירות האחרים.

אי אפשר לטעון שהחרקים לא פרשו לאויר העולם, שהרי החרקים נכנסו מבחוץ. כל החרקים, בלי יוצא מן כלל, חודרים אל תוך ענף או עלה העץ מבחוץ. אין במציאות שום חרק או שרץ או תולעת שנבראים יש מאין בתוך העץ. כולם באים מזכר ונקבה, מבחוץ.

אי אפשר לטעון שהחרקים כשרים כי נכנסו מבחוץ בעודם קטנים ואינם נראים לעין. כל היצורים בעולם, אפילו פילים ואריות, מתחילים את קיומם כביצה בגודל מיקרוסקופי, ואין זה משנה היכן גדלו.

ליחת השרצים איננה פרש בעלמא. ליחת השרצים בעלת חשיבות גדולה - בלי הליחה לא יגדלו העפצים והשרצים לא יתקיימו.

לגבי טענה אפשרית של "פנים חדשות באו לכאן" - ליחת השרצים נשארת בעינה, נוספת עוד ועוד אל תוך העפצים במשך כל זמן הגדילה, ואינה נפסדת עם הגדילה.

לגבי טענה אפשרית שמשתמשים בעפצים אחרי שהשרצים יוצאים מהם - גם אם השרצים יוצאים, ליחת השרצים (דבר המעמיד) וקליפת ביצה טמאה נשארים בתוך העפצים.

לגבי טענה אפשרית של "זה וזה גורם" - "זה וזה גורם" הוא מצב בו חפץ נוצר בזכות שני גורמים שאחד אסור והשני מותר, והמותר יכול היה לגרום גם בלי האיסור. המותר והאסור צריכים

אותם אחר כך בחומר טמא אין הדבר פוגם בכשרותם. וכן, החומצה במי העפצים מתחברת עם העור ויש לנו "פנים חדשות באו לכאן". כל יתר המרכיבים במי העפצים, כולל ליחת השרצים, נשטפים החוצה ואינם נשארים בקלף או בגויל. בדיו עפצים אין הדבר כן. כל המרכיבים, כולל ליחת השרצים, נשארים בתוך הדיו. על כן, אין כאן ראייה שמי עפצים מותרים בפיק.

ליחת השרצים - אי אפשר לעפצים להיות בלעדית על כן אפילו באלף אינה בטלה

ט.

עפצים בדברי חז"ל

המלה "עפצים" כוללת הרבה סוגים של עפצים - מהם כשרים ומהם שאינם כשרים; בדיוק כמו שהמלה "דגים" כוללת הרבה סוגים של דגים - מהם כשרים ומהם שאינם כשרים. אי אפשר לאמר שכל העפצים כשרים רק מפני שחז"ל דברו על עפצים כשרים, בדיוק כמו שאי אפשר לאמר שכל הדגים כשרים רק מפני שחז"ל דברו על דגים כשרים.

יש מחלוקת בדברי חז"ל האם עפצים כשרים לעשיית דיו סת"ם.

יש מי שהתירו עשיית דיו סת"ם עם מי עפצים:

"ביצד מעשה הדיו? מקבצין העשן של שמנים או של זפת ושל שעוה וכיוצא בהן ... ובשעת כתיבה שורהו במי עפצים וכיוצא בו" (רמב"ם, הלכות תפילין, פ' א ה' ד-ה).

"מעשנין כלי זכוכית בעשן שמן שעל האור עד שמשחירו, וגורר השחרורית ומגבלו בשמן זית או באחר

ברוב העפצים יש חור שדרכו השרץ יוצא מהעפץ. עפצי עץ אלון בלי חור הם עפצים שהשרץ נשאר בתוכם (ולא כמו שחושבים בטעות שעפצים בלי חור הם עפצים נקיים מתולעים). כשמרסקים את העפצים כדי לבשלם, מרסקים גם את השרצים אם נשארו בתוכם. בכל מקרה, ליחת השרצים נשארת ספוגה בתוך חומר העפצים. כשמבשלים את העפצים המרוסקים כדי לעשות מי עפצים, ליחת השרצים עוברת מהעפצים למים. גם אם יש דרך לטעון שליחת השרצים איננה דבר המעמיד, עדיין, אי אפשר לעפצים להיות בלי ליחת השרצים על כן הליחה אינה בטלה ואינה פרש בעלמא.

כשמבשלים עפצי עץ אלון במים מקבלים מי עפצים המכילים תערובת של חומצת עפצים, ליחת שרצים, וחומרים נוספים. מי עפצים משמשים לייצור דיו סת"ם ולייצור קלף ועור. חומצת עפצים משמשת להשבחת איכות יין, לייצור חומרי שמור לאוכל, ולייצור תרופות. בכל המקרים דין בטול לא שייך בליחת השרצים כיון שכל קיומם של העפצים הוא רק בגלל ליחת השרצים. ליחת השרצים היא מציאות הטבע בעפצים; אין מבטלים איסור לכתחילה; ודבר המעמיד אפילו באלף לא בטל.

יש טענה לפיה קלף וגויל מעובדים במי עפצים ואין זה פוגם בכשרות הקלף והגויל. מכאן אפשר אולי ללמוד שמי עפצים תמיד מותרים בפיק. את התשובה לטענה זו אנו מוצאים בדבר שמואל, לרבי שמואל אבוהב, שאלה קס"ב: "מה שהיה כשר מתחילתו ונאסר אח"כ בידי שמים או בידי אדם לא נפסלו". הקלף והגויל כשרים מתחילתם וגם אם מעבדים

י.

מי עפצים ומי מילין

בנוסף למי עפצים, יש בגמרא (גיטין י"ט ע"א וע"ב) גם שמוש בבטוי

"מי-מילין". מהקשר הדברים נראה שגם מי-מילין, כמו מי-עפצים, יכולים לשמש להכנת דיו. אין אנו יודעים בודאות אם מי-מילין זהים למי-עפצים או שהם מוכנים בצורה אחרת ורק התוצאה היא בעלת תכונות דומות למי-עפצים.

החומר המועיל במי עפצים הוא חומצה טאנית. עפצים עשירים בחומצה טאנית וע"י בישול העפצים יוצאת החומצה הטאנית מהעפצים אל המים. גם בפירות ובענפים של עץ אלון ועצים נוספים יש חומצה טאנית. פירות עץ האלון נקראים בערבית בלוטים. עץ האלון נקרא בערבית מל. ע"י בישול בלוטים או ענפי עץ אלון מקבלים גם כן מים עם חומצה טאנית. מכאן יש המזהים את המקור של מי מילין עם עץ האלון.

רבנו תם אוסר שמוש בעפצים להכנת דיו. ההולכים לשיטתו הפיקו את החומצה הטאנית ע"י בישול ענפי עצים במקום עפצים. הם קבלו מים עם חומצה טאנית, ובתערובת עם קנקנתום קבלו דיו שחור, בדומה לדיו השחור שמקבלים מתערובת של מי עפצים וקנקנתום. מכאן אפשר אולי ללמוד שמי עפצים באים מבישול עפצים, ומי מילין באים מבישול ענפי עצים. (יש אומרים שהכוונה לעץ אלון ובלוטים, אך אין לכך שום ראיה. יש גם עצים אחרים שיש בהם חומצה טאנית.) למי עפצים ולמי מילין יש אותו שמוש כי בשניהם יש חומצה טאנית.

מי עפצים אינם כשרים כי העפצים מכילים ליחת שרצים וגדלים רק

עם שרף אלנות ובמעט דבש, ומיבשו. וכשרוצה לכתוב, ממחהו במי עפצא ונותן לתוכו קנקנתום". (המאירי על מסכת שבת, דף כג ע' א).

"יכתבם בדיו שחור בין שיש בו מי עפצים בין שלא במי עפצים". (שו"ע, אורח חיים, הלכות תפילין לב (ג)).

"לדינא גם הרמ"א מודה דמותר לעשות ממי עפצים וקומא וקנקנתום וכן נוהגים לעשות כהיום ע"י תערובת שלשתן ... ובספר ברכי יוסף: לעשות כמנהגינו עכשיו דהדיו העשוי מעשן עצים ושמינים מתקלקל ונמחק בנקל ע"כ אין נוהגין בו עכשיו." (משנה ברורה, אר"ח, הלכות תפילין לב (ג)).

ויש מי שאמרו שעפצים אסורים לעשיית דיו סת"ם:

לפי רעיא מהימנא דיו מעפצים הוא מסטרא אחרא. "ומסטרא אחרא - אפילו בהאי עלמא אחזי דכולא חד, דיו ועץ, דדיו מתפוחים [עפצים] דאתעבידו בעץ אינון". (זהר, פרשת תרומה). אחרי חורבן הבית השני התחיל המנהג החדש של שמוש בעפצים להכנת דיו סת"ם. רעיא מהימנא מוחה נגד מנהג חדש זה שבא מיוון.

"דיו של עפצים אסור לכתוב ממנו ספר תורה" (ספר התרומה, הלכות ספר תורה, קצ"ה).

"אומר היה ר"ת ז"ל שדיו של עפצים פסול לכתוב בו ס"ת". (חדושי הרמב"ן, גיטין, דף יט, ע' א).

"ועל כן היה פוסל ר"ת ס"ת שאין כותבין בדיו שלנו [נקי מעפצים]" (תוספות, שבת, כג ע' א).

בגלל ליחת השרצים. מי מילין לעומתם, אם אכן הם באים מבשול בלוטים או ענפי עצים, אין בהם שום חשש של כשרות.

יא.

דיו סת"ם עם עפצים בימינו

לעתים מתעוררת שאלה המצריכה עיון מחדש בגלל גילויים חדשים בטבע שלא נזכרו בכתובים. אין זה אומר שחז"ל לא ידעו את מציאות הטבע בעפצים, אלא שידיעה זו לא נזכרה בכתובים.

הרמב"ם אומר: "כל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי, אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלימדו, אלא על הראיה שנתגלתה והטעם שנודע". (רמב"ם, הלכות קדוש החודש, יז, כד). וכן: "הורו בית דין שיצא השבת לפי שנתכסית החמה, ודימו ששקעה, ולסוף זרחה החמה, אין זו הוריה, אלא טעות". (הלכות שגגות, פרק יד, ז). וכן: "קבל האמת ממי שאמרה".

גם בענינים הנוגעים להלכה נזקקו חז"ל לפעמים ללמוד מהמומחים: "א"ר אלעזר בר' צדוק שני מעשים העלה אבא מטבעין ליבנה מעשה באשה שהיתה מפלת כמין קליפות אדומות ובאו ושאלו את אבא ואבא שאל לחכמים וחכמים שאלו לרופאים... ושוב מעשה באשה שהיתה מפלת כמין שערות אדומות ובאה ושאלה את אבא ואבא שאל לחכמים וחכמים לרופאים..." (נדה כ"ב ע"ב).

מכאן אנו למדים שבכל עניני המדע והטבע המציאות היא שקובעת. לא המסורת, לא הסמכות ההלכתית, אלא המציאות. חז"ל הקפידו ללמוד את המציאות מחכמי הטבע והרפואה לפני שפסקו הלכה. ואם גילו שטעו, נזהרו

תמיד להודות על האמת. כך גם נהוג בימינו. הרבה שאלות בעניני כשרות נפסקות רק אחרי שהרבנים מתייעצים במומחים, ואין הבדל אם המומחים הם יהודים או גויים.

במשך 3000 שנה, מאז ימי קדם ועד ימי רבי שמואל אבוהב (כמאה שנה אחרי כתיבת השולחן ערוך) לא הייתה שאלה על דיו סת"ם, האם כל המרכיבים חייבים להיות מן המותר בפך. דיו סת"ם אף פעם לא עשו עם מרכיבים שידעו שהם אסורים לאכילה. כל המרכיבים מאז ומעולם היו, לפי מיטב ידיעתם, רק מן המותר בפך. רבי שמואל אבוהב היה הראשון שכתב תשובה לשאלה על כשרות דיו סת"ם שיש בו סתם יינם. תשובתו פורסמה בשו"ת דבר שמואל, שאלה קס"ב. בתשובתו כותב רבי שמואל אבוהב "מה שהיה כשר מתחילתו ונאסר אח"כ בידי שמים או בידי אדם לא נפסלו כספרים תפילין ומזוזות". זו הסיבה שקלף ממין המותר בפך כשר אפילו מנבלות וטרפות שלהם, כי היו כשרים מתחילתם. זו גם הסיבה שרבי שמואל אבוהב מתיר דיו עם סתם יינם, כי היין היה כשר מתחילתו ורק אחר כך נאסר.

אילו היה מותר לעשות דיו סת"ם עם מרכיב שאינו מותר בפך מתחילתו, היה רבי שמואל אבוהב יכול לענות לשאלה במשפט אחד, ולא היה נצרך ללמוד את התשובה מדין קלף. מכאן אנו למדים שאין שום התר לעשות דיו עם מרכיב שאינו מותר בפך מתחילתו. אין צריך לאמר שליחת שרצים אינה מותרת בפך מתחילתה.

ביריעות שלמה, פרק ג, כתוב על הדיו: "רק יש לברר אם אין בו חשש

בפיך" שייך לכל החומרים שמהם עושים סת"ם, ובמיוחד לדיו בו כותבים את האותיות שהן עיקר הסת"ם. על כן חייב הדיו וכל מרכיביו להיות מן המותר בפיך מתחילתם. הסופרים והסוחרים הטוענים שדיו אינו צריך להיות מן המותר בפיך אינם אלא טועים ומטעים.

"למען תהיה תורת ה' בפיך". אותיות התורה נכתבות בדיו והן עיקר התורה, על כן חייבים מרכיבי הדיו להיות מותרים בפיך מתחילתם.

אם יש מי שחושש להוצאת לעז על רבים שכאילו טעו בעבר, כבר נכתב על זה בשו"ת ציץ אליעזר, חלק יג' סימן ו': "ולהכנס לפירצות דחוקות להכשיר משום נימוק דאם לא כן יצא הדבר שנכשלו אלפים ורבבות מ ישראל בהנחת תפילין פסולים עד כה, לא בא בחשבון כלל ... והמורה הגדול המרא דאתרא שם לנגד עיניו רק התיקון לעתיד לבני עדתו צאן מרעיתו, שמכאן ולהבא לא יכשלו לנצח וכו'. ולמעשה, בנוגע לעבר, בכגון דא שלא פשעו כלל והיו אנוסים גמורים בזה, המניחים מחוסר ידיעה מציאותית, והעושים מחוסר ידיעה הלכתית, לא נחשב עליהם עבירה ומעלים עוד עליהם כאילו קיימו המצוה עם הברכות שעשו עליה כתיקונם."

גם אם יש דרך לטעון או להוכיח שדיו עפצים כשר, כשרות למהדרין ודאי שאין כאן. יש טוענים שגם תולעת השני והחלזון לתכלת הם שרצים והם מותרים. על כן, גם השרצים בעפצים מותרים לדיו. ההבדל הוא שהשני והתכלת אינם צריכים להיות מותרים בפיך, ואילו על דיו סת"ם כן מקפידים שיהיה מותר בפיך. ליחת

מצד המותר בפיך דהיינו שלא יהא מעורב בו דבר טמא. ובהערה 7 כתוב: " ויש לברר ממה עשוי הדיו בעט גרפיקאים ואם אין בו חשש מצד המותר בפיך שפיר דמי לתייג בו לכתחילה. ואפילו אם לא ירצו לגלות בחברה את סודות הדיו רק שיודיעו ויאשרו שאין בזה שום דבר מן החי ומן הענבים די בזה."

ביום ז' אדר תשע"ב נשאל הגר"מ פרידלאנדער שליט"א האם דיו לסת"ם חייב להיות מן המותר בפיך. כבוד הרב ענה שהדיו חייב להיות מותר בפיך הרב ענה, כי הכתב הוא עיקר הסת"ם, ואין יכול בכלל להיות הווה אמינא שדיו לא צריך להיות מותר בפיך?

ביום י"א אדר נשאל הרה"ג רבי שמאי גראס שליט"א האם צורך הדיו להיות מן המותר בפיך הוא לכתחילה או בדיעבד או מצוה מן המובחר. כבוד הרב ענה שזה פשוט שזה מעיקר הדין. בדיוק כמו שקלף חייב להיות מן המותר בפיך, כך גם הדיו.

בימינו עושים דיו סת"ם מעפצי עץ אלון בלי לדעת שהם נגע שגדל על ידי שרצים. למרבה הפלא יש גם דיו מעפצי עץ אלון עם הכשר (כנראה הכשר שנתן מחוסר ידיעת המציאות בעפצים). רוב הסופרים בימינו שעדיין כותבים בדיו עפצים, רוב משגיחי הכשרות, ורוב הקונים, אינם יודעים שדיו העפצים הנפוץ יכול להכיל ליחת שרצים. רובם גם אינם יודעים שדיו עפצים נקרא בספר הזהר "מסטרא אחרא" ואינם יודעים שיש פוסקים שפוסלים סת"ם כתובים בדיו עפצים. הכלל של "למען תהיה תורת ה'

השרצים גורמת לדיו העפצים להיות אינו מותר בפיו.

דיו חסידות

רוב הפוסקים והסופרים מקפידים שדיו סת"ם חייב להיות מן המותר בפיו ואפילו כשר למהדרין. יש להזהיר מפני השמוש בדיו עפצים (וקנקנתום) כיון שהוא יכול להכיל ליחת שרצים שאינה בטלה אפילו באלף. כדי להמנע מספקות של כשרות, יש להקפיד ולהשתמש רק בדיו עשן שאינו מכיל מי עפצים, או בדיו עשוי מעפצים כשרים. על כן, אין לכתוב בדיו עפצים-וקנקנתום הנפוץ בימינו בלי לדעת באיזה סוג עפצים השתמשו להכנתו.

יב.

איזה דיו עדיף לכתחילה לכולי עלמא?

מצד כשרות - רק דיו עשן, בלי עפצים, בלי קנקנתום, ובלי גופרת ברזל, כשר לכתחילה לכולי עלמא.

מצד עמידות הדיו לאורך ימים ושנים - יש להזהר משני פגמים השונים זה מזה מקצה לקצה.

בקצה האחד, הדיו היבש נעשה שביר, נסדק, ומתפורר. על זה כתב הרמב"ם: "ואם יוקח זה המדא"ד וישרה אותו במים ויכתב בו ספר תורה, זה אצלי תכלית הטעות והוא דומה למי שיכתוב במשקין ובמי פירות, לפי שהוא לא יתקיים בשום פנים ולא יגוללו הספר מתחלתו לסופו ומסופו לתחלתו פעם או פעמיים, עד שיימחק כלו או רובו. ותמהני, אם בזאת הדיו כתב משה רבינו ע"ה ספרי תורות, איך יאמר על ספר התורה שכתב 'ושמתם אותו מצד ארון

ברית ה' אלהיכם והיה שם בך לעד', איך יכתב בכגון זה דבר שירצו שיתקיים אלפי שנים?" (שו"ת הרמב"ם, סימן קלו). דיו שנסדק ומתפורר - נפסל בקלות ואין לכתוב בו.

בקצה השני, הדיו אף פעם אינו מתייבש לגמרי ונשאר לח ודביק. דיו כזה דומה קצת לדבש דבורים. דבש דבורים לעולם אינו מתייבש לגמרי. הוא נשאר לח ודביק לעולם ואם נוגעים בו מרגישים שהוא נדבק לאצבע וקצת מהדבש לפעמים נשאר על האצבע. יש דיו מעפצים שגם הוא נשאר לח ודביק לעולם. דיו כזה לעולם אינו מתייבש לגמרי (בדומה לדבש). על דיו כזה כתבו התוספות בשם רבנו תם: "ואוסר ר"ת לכתוב ס"ת בדיו של עפצים לפי שהוא לעולם לח." (תוספות, נדה, כ'). אם גוללים ספר תורה שנכתב בדיו שנשאר לח ודביק, אז הדיו יכול להדבק אל אחורי הקלף. כשפותחים את ספר התורה, קצת מהדיו יכול להעקר ממקומו ולהשאר דבוק אל אחורי הקלף. ספר תורה כזה יפסל מהר בגלל הדיו שנשאר לח ודביק ונעקר ממקומו בקלות. דיו שנשאר לח ודביק - נפסל בקלות ואין לכתוב בו.

הדיו הטוב ביותר הוא דיו כזה שמצד אחד - הוא מתייבש לגמרי ואינו נשאר לח ודביק, ומצד שני - גם אחרי שהוא מתייבש הוא נשאר גמיש, אינו נסדק, ואינו מתפורר.

בנוסף לכך, הדיו צריך שידבק היטב לקלף, ושלא יסדק כשמקפלים פרשיות תפילין של ראש, או כשנעשה קמט בקלף. וכן, צריך שיהיה אפשר למחוק את הכתב "שאם תמחקנו יהיה

יג.

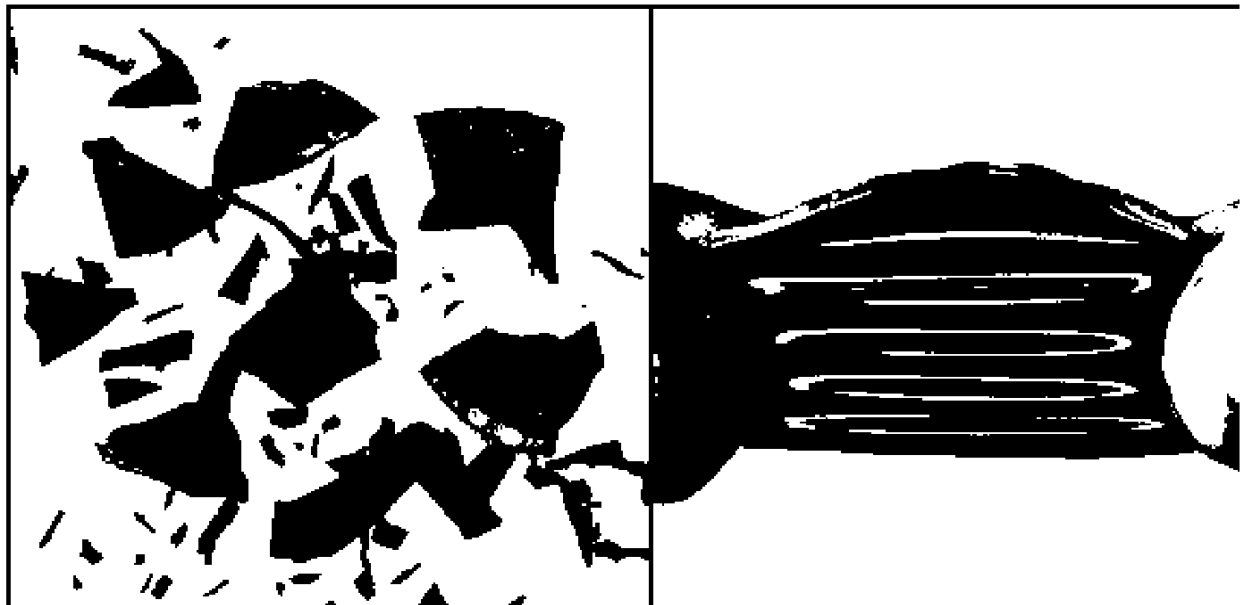
דיו לנצח

בעזה"ת, אחרי הרבה שנים של מחקר ויותר ממאה ניסויים ונוסחאות, עלה בידינו להחזיר עטרה ליושנה, לגלות מחדש את מה שנסתר במשך הדורות, ולייצר דיו עשן משובח כשר ומהודר לכולי עלמא.

דיו לנצח TM הוא דיו עשן מהודר, למצוה מן המובחר, לדעת כל הפוסקים. הדיו שחור מאד, מבריק, אינו דוהה, ואינו מאדים. דיו לנצח עמיד במים ובזיעה, גמיש כמו גומי, אינו נסדק ואינו מתקלף. סת"ם כתובים בדיו לנצח כל כך עמידים, שאפילו אם מקמטים אותם בכוח הם נשארים כשרים. קמטים וקפולים בקלף, והרטבת הקלף במים, אינם פוגמים בדיו. קלפים כתובים בדיו לנצח קומטו וקופלו קדימה ואחורה, 200 פעמים, והדיו לא נפגם.

נמחק". מאידך, אסור שהכתב יתקלקל וימחק מעצמו. לפיכך נפסקה הלכה למעשה - שהדיו חייב להיות כזה שנדבק היטב לקלף ואפשר למחקו מחיקה נקיה על ידי גרוד בסכין, אך מעצמו לא ימחק ולא יפסל. כמו כן, הדיו חייב להיות כזה שצבעו ישאר שחור לנצח, לא ידהה, לא ישתנה לצבע אדום/חום, ולא ישרוף את הקלף בחומצה.

מכאן אנו למדים שכדי לצאת ידי כולם לכתחילה, הדיו הטוב ביותר לכולי עלמא, צריך להיות עשוי מעשן מעורב בחומרי דבק; בלי קנקנתום, בלי גופרת ברזל, בלי עפצים, ובלי חומצה; נדבק היטב אל פני הקלף; אינו מתקלקל; אינו נמחק מעצמו; אינו נשאר לח ודביק, אינו נסדק בקמטים וקפולים אפילו אחרי שנים רבות; ואפשר לגרוד בסכין גרוד נקי בלי כתמים ובלי נזק לקלף.

השוואת חוזק הדיו היבש.

משמאל: דיו יווני עם גומא - שביר מאד ומתפורר לרסיסים.

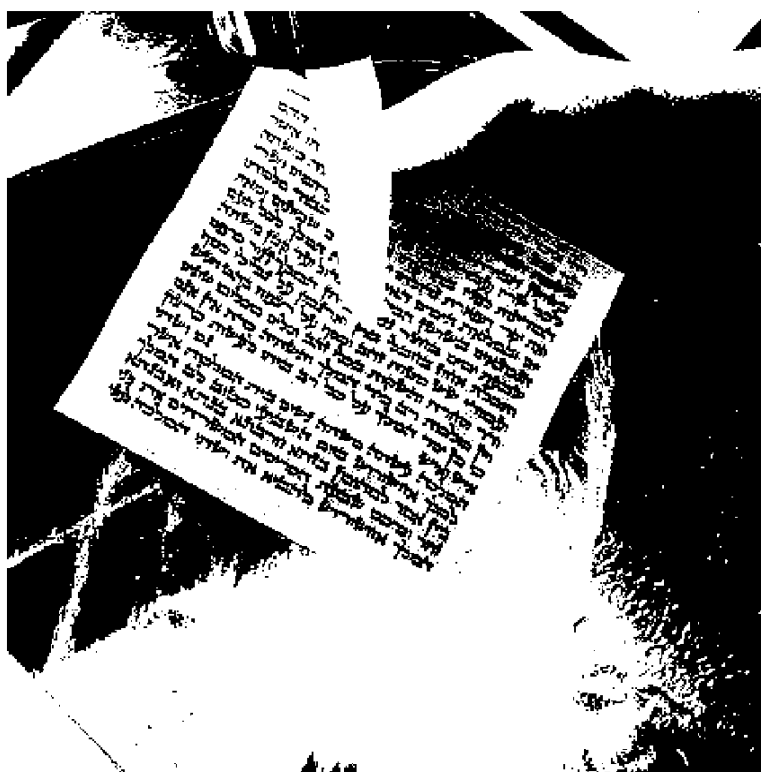
מימין: "דיו לנצח" - גמיש כמו גומי, לא נשבר, ולא נקרע.

דיו רגיל (עפצים וקנקנתום) אינו מכיל עשן, או מכיל כמות זעירה בלבד. דיו לנצח, לעומת זאת, מכיל רק עשן (כולל גם עשן שמן זית) עם חומרים מחזקים וחומרים שמדביקים את העשן לקלף. העשן מבטיח שהדיו ישאר שחור לנצח. כל המרכיבים מקורם באדמה, בצומח, ובחומרים מלאכותיים. אין בדיו לנצח חומרים מן החי. בזכות החומרים המחזקים והמדביקים, הדיו נשאר דבוק לקלף, אינו נסדק ואינו מתקלף גם אחרי קפולים וקמטים רבים. רבנים וסופרים ניסו לסדוק דיו לנצח יבש ולהפיל אותו מהקלף והדיו לא ניזוק.

הדבקים הגמישים והחומרים המחזקים מסייעים לדיו להשאר דבוק

לקלף, לא להסדק, לא להתפורר, ולא להתקלף. דיו לנצח נדבק אל פני הקלף כל כך חזק שרק ע"י גרוד בסכין אפשר להסירו, אם צריך לתקן טעות. הדיו מתגרד בקלות ופני הקלף נשארים נקיים וחלקים כמעט בלי נזק. השמוש בדיו לנצח חוסך זמן רב שמתבזבז על תקונים.

גשם שנכנס למזוזה אינו פוגם בדיו. קלפים שהיו בהם קמטים וקפלים הורטבו במים ויובשו ישרים וחלקים. הקמטים והקפלים נעלמו והדיו לא ניזוק. דיו לנצח יבש (בלי קלף) הושרה במים ימים רבים. שום נזק לא נגרם לדיו. מעולם לא היה דיו סת"ם כל כך עמיד שאינו ניזוק במים.

מים זורמים על פני קלף כתוב בדיו לנצח והדיו אינו ניזוק.

שמענו על רפידוגרף שנסתם (אם משתמשים בו לפי ההוראות). דין לנצח כשר למהדרין וקבל אישור של "ועד משמרת סת"ם" ש"הדיו כשר

למי שנוהג להשתמש ברפידוגרף לתיוג ולתקונים - דיו לנצח מס. 114 מתאים במיוחד לרפידוגרף. הדיו זורם היטב; שחור מאד מאד; ומעולם לא

בגלל שפותר את הפסולים? והגרי"ש ענה "כן".

הג"ר שמאי קהת הכהן גראס שליט"א, דומ"ץ ורב דחסידי בעלזא ומגדולי מומחי הסת"ם בדורנו, אמר בראיון מצולם על דיו לנצח: "יהודים משלמים הרבה כסף, מחפשים כל כך הרבה הידורים ... אבל זה היסוד - אם יש את הדיו הזה (אוחז בידו בקבוק של דיו לנצח) צריך לכתוב בדיו הזה כדי שיחזיק מעמד."

המציאות בימינו היא שדיו עם קנקנתום נסדק בקלות וגורם לפסולים אפילו בסת"ם מהודרים ביותר. אם יש דיו עשן מהודר לכתחילה שאינו נסדק, אינו מתקלקל, ואינו נפסל, חובה להשתמש בו (לא רק רשות, אלא חובה) ולהחזיר עטרה ליושנה, כדי להציל את עם ישראל מסת"ם פסולים כתובים בדיו עם קנקנתום שנסדק ונפסל בקלות.

עם דיו לנצח אנו מחזירים עטרה ליושנה, מבטלים את כל המחלוקות, וחוזרים לכתוב בדיו עשן כמנהגנו לפני חורבן הבית. כל עם ישראל ^{ישראל} ישתמשו בסת"ם כתובים בדיו שאינו מזיק ואינו ניזוק ויתקיים בנו מה שכתוב: "מים ואש ... דרים זה עם זה ואינן מזיקין זה את זה" לפיכך: "עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן".

לכתוב בו סת"ם מבלי שום פקפוק. הג"ר יעקב מאיר שטערן שליט"א בעל "משנת הסופר", כתב על דיו לנצח: "הנני בזה לאשר את הדיו הקרוי 'דיו לנצח' ... אפשר לכתוב עם דיו זה לכתחילה." הג"ר שמואל דוד גרוס שליט"א כתב על דיו לנצח: "הדיו מהודר מאד - ובודאי הידור גדול יש בו לכתוב בו סת"ם." הג"ר שמאי גראס שליט"א, הג"ר חיים דוד שובקס שליט"א, והג"ר מאיר זילברשטיין שליט"א כתבו על דיו לנצח: "...דיו זה הידור גדול ביותר וכבר אמרו חז"ל זה קלי ואנווהו - התנאה לפניו בדיו נאה. ועל כן באנו בקריאה של חיבה לאחב"י להדר ולקנות סת"ם הכתובים בדיו לנצח וכן לסופרים שיהדרו ויכתבו בדיו הנ"ל".

הרה"ג ר' אברהם צבי וואזנער שליט"א רב ד'ועד משמרת סת"ם בניו יורק דיבר עם זקינו עמוד ההוראה בעל "שבט הלוי" שליט"א, על דיו לנצח. מרן התפעל מאד ואמר: "זה דבר חשוב מאד".

דיו לנצח הוצג בפני הגרי"ש אלישיב שליט"א, והגרי"ש אמר: "אם הכל בסדר גם אני מצרף את ברכתי". ר' משה פריעד (מחבר ספר ^{וישמע} משה עם תשובות שהוא שמע מהגרי"ש) שאל את הגרי"ש: "האם צריכים לכתוב בדיו זה

לנצח TM, דיו לנצח TM, דיו סת"ם גמיש TM, הם סימני מסחר למוצרי דיו, צבע, עור, וקלף בבעלות צבי שקדי ובניו. כל הזכויות שמורות.

